

situne dei

Årsskrift för
Sigtunaforskning
2010

In honorem Sten Tesch

English Summaries

Redaktion:
Rune Edberg och Anders Wikström
Engelsk översättning och språkgranskning:
Christina Reid

Utgiven av Sigtuna Museum
ISSN 1653-8498

Birka och den transkontinentala kommunikationen

Om främmande föremål, etnicitet och sammanhang

Mathias Bäck

Det keramiska materialet som diskuteras i denna artikel är till stora delar inte presenterat tidigare (jfr Bäck 1995, 2009). Till grund ligger en inventering av all importerad keramik under vikingatiden (avgränsad till perioden ca 750–980 e. Kr.) i Mälardalen. Texten är delvis en omarbetad version av manus om keramik från sydöstra Europa, Kaukasus och den khazariska kultursfären (Bi I 20-gods) respektive östra Medelhavsområdet och Främre Orienten (Bi I 21-gods) enligt klassificeringen av keramik i Birka, vilken kommer att publiceras på engelska i *Birka Studies* (Bäck manuskript 1 och 2). För en fullständig presentation och diskussion hänvisas till den kommande rapporten.

Svårigheter med bestämningar av keramik från så avlägsna och geografiskt stora områden, som dessutom har en mycket lång och omfattande produktion, gör det mycket svårt för att inte säga omöjligt att utan petrografisk och kemisk analys närmare precisera proveniens för flertalet godstyper. Att det är frågan om keramik från Bysans, Svarta havsområdet, östra Medelhavsområdet och de khazariska och islamiska kultursfärerna

är dock klart. Antalet kärl är inte stort men ändå tillräckligt för att en diskussion om kontaktområden skall kunna föras med utgångspunkt i materialet.

Sedan tidigare är dessa kontaktnät väl undersökta genom arbeten med främst det numismatiska källmaterialet (se t. ex. Hammarberg & al 1989; Jansson 1989; Rispling 1990, 2004) men även smycken, pärlor, vikter och tyger m.m. har behandlats ingående (se t. ex. Callmer 1977, 1991; Duczko 1989, 1997, 1998; Müller-Wille 1997; Myhrman 1995; Fuglesang 1997; Jansson 1978, 1986, 1989; Noonan 1997a, 1997b, 1998; Gustin 2004a, 2004b; Ambrosiani & Gustin 2003; Sperber 2004; Piltz 1998 a, 1998b; Hägg 1974, 1984; Geijer 1938; Andersson 2003; Larsson 2007; Fransson & al (red) 2007; Androushchuk 2009; Hedenstierna-Jonson & Holmquist Olausson 2006; Hedenstierna-Jonson 2006, 2009). Som helhet är dock de bysantinska och orientaliska föremålen (med vissa undantag som islamiska mynt, vissa typer av pärlor och beslag) mycket få i hela Skandinavien. Det är dock viktigt i sammanhanget att poängtera att mängderna orientaliskt material i framförallt Östskan-

dinavien är betydligt större än i samtidens Västeuropa. För karteringar av olika typer av orientaliskt material i Skandinavien, se Jansson 1989 och Müller-Wille 1997.

Ett större Birka

Med en enkel sociografisk utgångspunkt kan vi konstatera att de här behandlade keramiktyperna helt kan knytas till kontaktnät direkt förknippade med Birka. All känd keramik av dessa typer från tidsperioden härrör nämligen från Birka. Det fanns fram till år 2005 inte mer än 78 respektive 18 skärvor eller 18–21 respektive 16 kärl av Bi I 20- och Bi I 21-gods i Birka. Dessa kärl härrör i huvudsak från stadsområdet, men en skärva påträffades vid undersökningarna i Garnisonen (Holmquist Olausson & Kitzler Åhfeldt 2002:14f).

I samband med riksantikvarieämbetets undersökningar i Björkö by och Grindsbacka har förekomsten av dessa godstyper drastiskt förändrats (Bäck 2009, Bäck & al manuskript). I och med dessa undersökningar har fokus kunnat vidgas genom att även den södra lagunen vid nuvarande Björkö by måste tas i beaktande vid en diskussion om angörnings/hamnplatser på Björkö. På bägge undersökningsplatserna återfanns påtagliga spår av vikingatida verksamhet. Den vikingatida keramiken från Björkö by domineras helt av keramik av Bi I 20-gods, dvs keramik från sydöstra Europa och Svarta havet. Materialet representerar inte mindre än sju eller åtta kärl vilket är högst anmärkningsvärt då detta skulle innebära att den samlade mängden Bi I 20-gods keramik i Mälardalen med ens ökat med en tredjedel eller nästan fördubblats. Jag menar att detta innebär att vi inte längre kan diskutera komplexet Birka utan att beakta vad jag kallat 'det fjärde elementet' (Bäck

2009). Med detta menas civil bebyggelse utanför stadsvallen.

De tidigare kända övergripande strukturerna är som bekant staden, gravfälten och garnisonen. Kombinationen av bebyggelsen vid Grindsbacka och fyndkontexterna i Björkö by innebär att Kassviken på öns södra sida kan ha fungerat som landningsplats/hamn. Den övergripande dateringen av de här diskuterade keramiktyperna ligger, med utgångspunkt i det stratigrafiska materialet från staden, i huvudsak i 900-tal. Det är därför möjligt att denna hypotetiska hamn är en relativt sen företeelse som inte finns under Birkas äldsta tid. Däremot kan vi inte ignorera den uppenbara koncentrationen av långväga keramik. Det kan understrykas att materialet utgörs av amforor och andra stora transportkärl (*fig. 1–3*). En av amforatyperna har tidigare hittats i två exemplar i staden (Bäck manuskript 1). Dessa fragment, som härrör från Hjalmar Stolpes undersökningar och undersökningen av hamnområdet 1970–71 (Ambrosiani & al. 1973), är av stort intresse då det är frågan om de äldsta exemplaren av en amforatyp som vanligen anses producerad i Svarta havsområdet (se t.ex. Zelenko 2001, *fig. 2* och *10*; Parshina 2001, *fig. 1, 3* och *4*; Majko 2001, *fig. 1*). Fynd från Bulgarien, Rumänien och Ryssland av denna typ av amforor ger en ramdatering för typen till 800–1000-tal (Günsenin 1989:270).

Andra formtyper från Björkö by är emellertid nya och vi kan konstatera att den relativa andelen transportkärl är större i relation till materialet från staden (*fig. 4–6*). Glöm dock inte att den keramik som behandlas här är den minsta och mest heterogena gruppen importkeramik i Mälardalen under vikingatiden.

Keramik, kläder och ursprung

Anmärkningsvärt är det faktum att ingen orientalisk eller bysantinsk keramik påträffats i någon grav i Birka, vilket innebär att denna inte heller kan kontextualiseras i relation till annat orientaliskt material. Uppenbarligen är det så att de personer som gravlagts iförda importerat kläde, signalerande hög status, inte fått med sig keramik från sitt hemland i graven. Detta kan tyckas vara trivial information men det visar att det inte varit betydelsefullt att få med sig särskild keramik från hemlandet, dvs under förutsättning att den gravlagde är av utländsk härkomst. Troligare är dock att det rör sig om inhemsk befolkning, sannolikt med hög status i samhället, jämför citat från Ibn Fadlan nedan (Bäck manuskript 3, Larsson 2007:180f, 184). Framförallt siden var mycket dyrbart och värderades lika högt som guld (Hägg 1984:211) trots att nyare forskning har visat att tyget inte var så ovanligt (och kanske inte så kostsamt som antagits?) som Pirenne gjorde gällande i samband med att han presenterade sin tes om handel i Medelhavet och Nordeuropa (McCormick 2001:36ff; se även Larsson 2007:179). Siden har till övervägande delen påträffats i skelettgravar i Birka (Hemlanden och Borg). Utanför Birka förekommer siden i utpräglade stormannamiljöer såsom Valsgårde, Oseberg, Jelling och Mammen. Det skall dock påpekas att andra uppfattningar förts fram, så menar t.ex. Jankuhn att sidenplaggen även använts som vardagsbeklädnad (Hägg 1984:212). Det främmande dräktskicket i Birka är inte enhetligt. Istället utgör det en blandning av element från skilda områden och kan därför inte utan djupare analys anses representera etnisk grupp-tillhörighet (jfr. Bäck manuskript 3; Larsson 2007:202ff).

En översikt av vilka andra keramiktyper som finns i de gravar vilka har sidenkläde ger vid handen att det inte finns något samband då alla olika typer av importkeramik förekommer i kombination med 'sidenförande' gravar. I flera av de rika gravarna med orientaliska inslag i klädedräkten förekommer även vikter, viktod och andra "köpmansattribut". Hägg tolkar detta som att köpmannen varit "en person i framskjuten ställning" (Hägg 1984:216). Hon menar dessutom "att härskardräkten i Birka även rymmer en rad slaviska element" (Hägg 1984:214). I arabiska källor (Ibn Fadlan) omtalas köpmän och ämbetsmän tillsammans i samband med handelstransaktioner (Wikander 1978:37). Detta understryker handelsmännens roll som diplomater.

Med utgångspunkt i det arkeologiska källmaterialet från undersökningarna i garnisonen kan vi emellertid inte utesluta att en militärt verksam enhet funnits kvar på Birka kanske ända fram mot millennieskiftet (Holmquist Olausson 2001:11f). Denna datering bygger på ¹⁴C-datering av brandlager i borgvallen. Den kronologiska utsagan utifrån myntmaterialet från platsen talar dock för att garnisonen försvunnit i samband med staden (Jonsson 2001:31). Jag vill med detta resonemang bara antyda att de källor man använder får konsekvenser för tolkningen. Det keramiska materialet talar för tidigt etablerade kontakter med Rus, men senare under 900-talet även med avlägsnare områden.

Det förefaller råda stor enighet inom orientalismforskningen att den bysantinska konst, och de föremål som hittats i svensk jord, till övervägande del är produkter tillverkade i andra delar av Europa under bysantinsk influens. Både västeuropeiska, via Tyskland, Italien, England, och ryska 'mel-

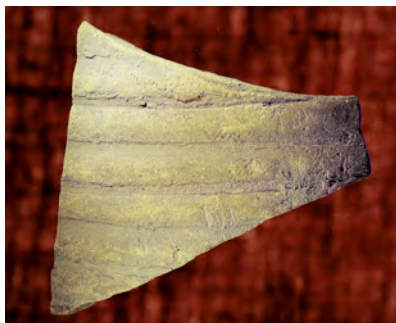

Fig. 1. Ett av de tre amforafragment som påträffats på Björkö. Detta grävdes fram av Hjalmar Stolpe vid hans undersökningar i Svarta jorden på 1870-talet. Skala ca 1:2.

Fig. 2. Denna amfora härrör från undersökningarna i Björkö by 2005-2006. 1:2.

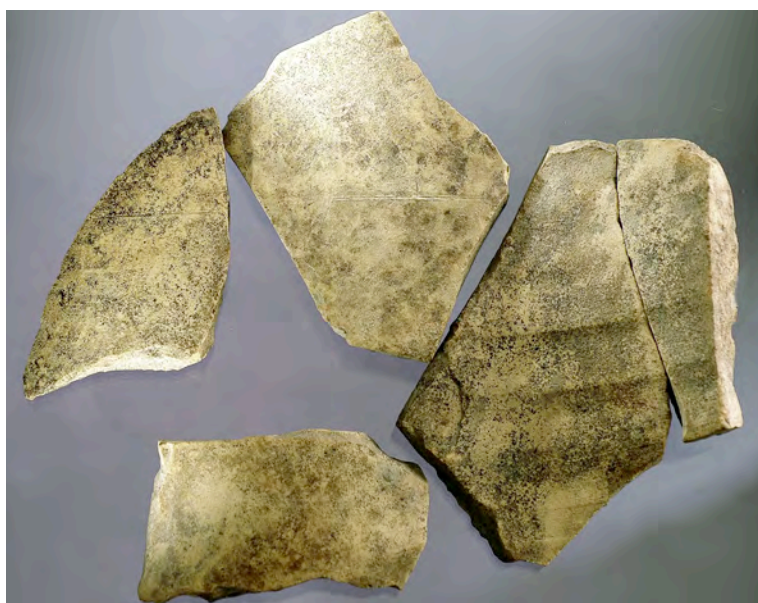

Fig. 4. Flera delar av ett stort, tjockväggigt transport/förvaringskärl hittades i samma område som amforan i figur 2. Godset är ljusockra och inte rödbrännande som de ovan avbildade amfororna. Skala ca 1:2

Fig. 3. Svallat fragment av en amfora som återfanns 20 m utanför den brygga i svarta jorden som undersöktes 1969-70. Av samma typ som de övriga två amfororna från Birka. Skala ca 1:1

Alla foton förf.

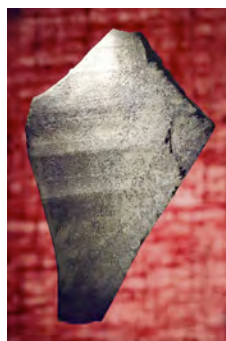

Fig. 5. Samma kärl som i fig. 3. Skala ca 1:2

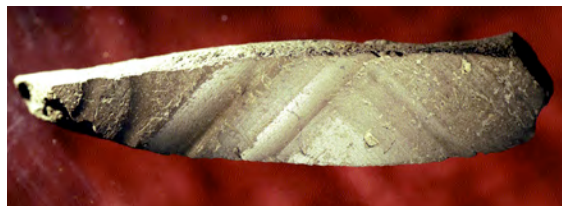

Fig. 7. Ett av flera fragment av ett fint brunt gods med delikat, glättad utsida och svepande linjedekor. Samtliga kända exemplar av dessa godstyper påträffades vid undersökningarna i Svarta jorden 1990-1995. De hör hemma i den khazariska kultursfären och kan vara tillverkade i nuvarande Rumänien, Moldavien, Ukraina eller södra Ryssland. Skala ca 1:1

Fig. 6. Ett i nuläget unikt dekorerat stort transport/förvaringskärl i rödbrännande mycket kraftigt gods. Observera att utsmyckningen inte så litet påminner om hur man brukar rekonstruera vikingatida segel. Även detta påträffades vid undersökningarna i Björkö by 2005–2006. Skala ca 1:2

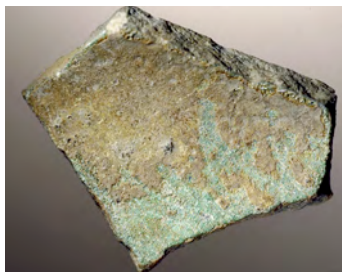

Fig. 8. Rödbrännande gods med grön glasyr från undersökningen i Björkö by 2005–2006. Det går inte i dagsläget att bestämma om det är en bysantinsk eller islamisk produkt. Liknande gods finns från undersökningarna i svarta jorden 1990–1995. Skala ca 1:1.

Fig. 10. Denna skärva av ett typiskt khazariskt gods är tillformad för att fungera som lock, troligen till en kanna av samma typ som fragmentet varit en del av från början. Fyndet härrör från undersökningarna i Svarta jorden 1990–1995. Skala ca 1:2.

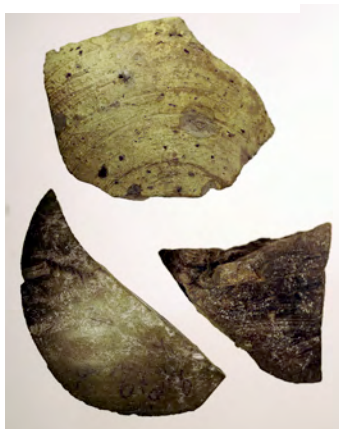

Fig. 9. Fragment av s.k. "spherico-conical vessels". Paralleller finns bl. a. från Samarkand i det område som samtiden kallade Transoxanien. Denna keramiktyp är representerad med totalt fyra skärvor som troligen representerar tre olika kärl. Samtliga är påträffade i Svarta jorden, en vid undersökningarna 1990–1995. Denna härrör sannolikt från ett av de tre kärl (skärvor) som Hjalmar Stolpe grävde fram på 1870-talet. Skala ca 1:2

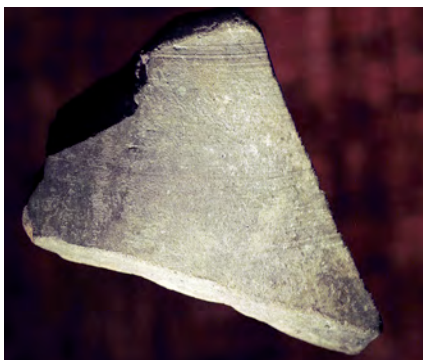

Fig. 11. Skala ca 1:1.

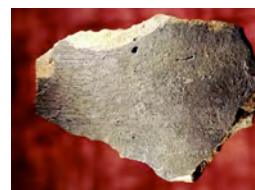

Fig. 12. Skala ca 1:1

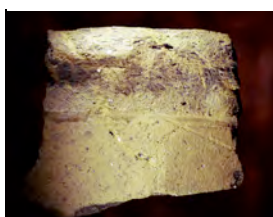

Fig. 13. Skala ca 1:1

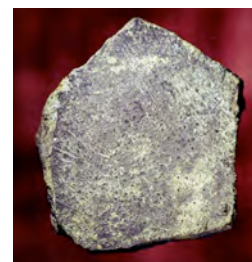

Fig. 14. Skala ca 1:1.

Fig. 11–14 Dessa fyra skärvor representerar fyra olika typer av gods från Svarta havsområdet. Samtliga härrör från undersökningarna i Svarta jorden 1990–1995.

lanled' har föreslagits (Duzcko 1997; Müller-Wille 1997; Fuglesang 1997; Callmer 1991). Tesen att de bysantinska influenserna skulle ha kommit till Skandinavien via Västeuropa är inte på något sätt orimlig. Frågan är dock när detta skett? Är det den tidiga eller sena införseln av bysantiskt material som kommit denna väg? Är det enbart frågan om en koppling till varjagernas roll i Bysans? Signe Horn Fuglesang refererar två exempel på 'antagna' bysantinska kyrkliga influenser i Skandinavien (Fuglesang 1997:36). Dessa avfärdas som varande beskrivningar av mission från Rus (?) (East Baltic) och inte direkta bysantinska influenser. Vad gäller motsvarande situation i Västeuropa vet vi att den missionsverksamhet som den frankiske kejsaren bedrev delvis var riktad mot Skandinavien (jfr Hernes 1997; Myhre 1998; Bäck 2000, 2007). Frågan är om även andra än västkyrkliga influenser kom denna väg? Sannolikt var kontakterna västerut behäftade med religiösa biling i betydligt högre utsträckning än vad som var fallet i den östliga kontakten.

Fuglesang drar den västeuropeiska tesen till sin spets då hon menar att "there is no evidence that Byzantine art was ever other than superficially copied" (Fuglesang 1997:54f). Det här presenterade materialet visar emellertid att så inte är fallet. Bysantinsk keramik till exempel, eller bättre uttryckt keramik från den bysantinska kultursfären, representerar en kontakt mellan Skandinavien och det bysantinska kärnområdet. Det är dessvärre omöjligt, utifrån dagens kunskap, att avgöra om det var frågan om direkt eller indirekt utbyte. Det står dock klart att den typ av amforor och glaserad keramik som påträffats i Birka (och senare finns i större omfattning i Sigtuna; Roslund 1997:274ff) inte har producerats i Västeu-

ropa eller Ryssland. Detsamma gäller delar av tygmaterialet från de ca 180 gravar i Birka där textilier påträffats (Hägg 1984). Delar av materialet torde härröra från Sydösteuropa, annat från Främre Orienten och i enstaka fall så långt bort som i Kina (Larsson 2007:210ff, 231). Hägg menar att de finare kvaliteterna av linne och ylle kan ha importerats från Svarta havet eller östra Medelhavet (Hägg 1984:206). Senare forskning visar emellertid att mycket tunn och fin ylletråd spunnits på de större handelsplatserna såsom Birka och Hedeby (Andersson 2003).

Arabiska skriftliga källor antyder även att dessa kvalitetskläder tillverkats av lokalbefolkningen i Rus; "Sedan kom en man med en bänk, ställde den på skeppet och täckte den med dynor av bysantiskt siden och kuddar av samma material. Sedan kom en gammal kvinna, som de kallar 'dödens ängel' och bredde ut över bänken de täcken som jag talat om. Hon hade åtagit sig att *sy och ordna allting*" (Wikander 1978:66 f, min markering). På andra ställen i texten framgår att slaverna? (sakaliba) använde sig av bysantinska tyger (Wikander 1978:49). Sidentygerna måste dock anses höra till det material som importerats långt ifrån, antingen från Medelhavsområdet, persiskt område eller Kina (Larsson 2007:212). Fynd av goffrade särkar i Birka är exempel på plagg som visar direkta influenser från Sydösteuropa. Denna dräkt förekommer nämligen inte i "det övriga Europas högreståndskretsar utan dyker upp" först med korstågen och de östkontakter dessa innebar (Hägg 1984:213). Förekomsterna av den goffrade särken, liksom applikationer av siden, i sena gravar (främst 900-tal) överensstämmer kronologiskt väl med den im-

port av sydösteuropeisk keramik som konstaterats (*fig. 7*) (se Bäck manuskript 1).

Föremål och kronologi

De kronologiska aspekter som den bysantinska/orientaliska keramiken i Birka indikerar, är att kontakterna med Bysans och arabvärlden cementeras först vid övergången till 900-talet. Samma tendens kan för övrigt även konstateras för andra föremålskategorier (se t. ex. Gustin 2004a, 2004b; Rispling 2004; Piltz 1999b). Bilden kompliceras dock av det faktum att orientaliska pärlor dyker upp i norra/östra Europa och olika delar av Asien redan från 700-talets slut (Callmer 1991:26). Orientaliska pärlor förekommer tillsammans med de äldsta insulära vikingatida importerna i Norge och i de äldsta lagren i Staraja Ladoga (Callmer 1991:27; jfr Stylegar 2009, *fig. 7* för en spridningsbild av insulära fynd i Norge). I Birkas stadsområde kan dock de första orientaliska pärltyperna troligen inte föras längre tillbaka än till omkring 800-talets mitt. Noterbart i sammanhanget är att spridningen av dessa pärltyper till Västeuropa är några årtionden senare än till Nord- och Östeuropa (Callmer 1991:29).

Förutom pärlor cirkulerar även arabiska mynt i Skandinavien redan under 700-talet (se t. ex. det senaste stora fyndet från Sundveda nära Sigtuna, Evanni 2009). Mängderna är dock mycket moderata i förhållande till de enorma antal mynt som strömmar in under 900-talets första 70 år. I samband med att de orientaliska (läs: exotiska, värdefulla, exklusiva) pärlornas mängd minskar, ökar mängden arabiska mynt dramatiskt på mellansvenskt område. Callmer menar nämligen att “coindated graves in Scandinavia and dendro in Staraja Ladoga make it clear that these beads were dominating until the

later part of the ninth century” (Callmer 1991:29). Diskussionen om pärlornas funktion som ‘betalningsmedel’ i ett ekonomiskt utbyte aktualiseras därmed återigen. Frågan är i vilken eller vilka ekonomiska sfärer dessa pärlor i så fall figurerat (Bäck 1997:136ff). Som vi har sett har man tidigare menat att hela eller delar av ett bysantinskt klädmode tas upp i Skandinavien, i första hand sannolikt i statusmarkerande syfte (Hägg 1984; jfr dock Larsson 2007:216ff). Möjligen bör även dessa pärlor ses i ett sammanhang som rör utbytet av lyxvaror och status. Det faktum att bysantinska och islamiska mynt förekommer tillsammans kan möjligen ge en hänvisning om handelskontakternas karaktär (*fig. 8*). Blandningen av föremål från olika delar av världen understryker att utbytet inte nödvändigtvis har varit direkt utan mycket väl kan ha styrts av mellanhänder (khazarer? turkar?) (se t.ex. Jansson 1999).

Diskussionen som mynnar i tesen att de bysantinska influenserna kommer till Skandinavien via västeuropeiska tolkningar av bysantinsk stil och form försvagas betänkligt av det faktum att de västeuropeiska och de orientaliska/bysantinska materialen förekommer under skilda perioder i Birka. Det västliga materialet hör företrädesvis till den första hälften av Birkas existens medan det bysantinsk/orientaliska är kronologiskt begränsat till 900-talet, och då framförallt mot århundradets mitt.

Transkontinental keramik

För att återknyta till keramiken måste vi återigen poängtera att det inte finns någon orientalisk keramik i gravfynd varken från Birka eller andra platser i Mälardalen. Keramiken framstår utifrån nuvarande kunskap inte som betydelsefull i statusmarke-

rande hänseende och inte heller användbar som etnisk indikator. Uppgifter om keramik saknas i det närmaste totalt i det samtida skriftliga källmaterialet. I en beskrivning av Rus' handelsaktiviteter ('affärer') i det khazariska väldet ('vid floden Atil') redogör Ibn Fadlan för mäns och kvinnors personliga utrustning; "De värdefullaste smyckena hos dem är gröna pärlor av samma slags keramik, som de har på skeppen. För dem betalar de mycket, de ger en dirham för en enda pärla" (Wikander 1978:64, min markering, jfr. Birkeland 1954:19). De omtalade pärlorna torde vara fajanspärlor. Detta innebär att även kärler av fajans varit i bruk hos Rus. Utifrån citatet ovan kan man fråga sig om inte detta faktiskt beskriver hur mycket av importkeramiken från öster kommit till Bira/Mälardalen. Detta är intressant då det i Sverige ännu inte finns något vikingatida fynd av fajans från detta område. Fajanser producerades först i Egypten redan på 3000-talet f. Kr. Då vi vet att det senare var araberna som förde kunskapen om fajans till Europa och att produktionen av fajanser var stor inom kalifatet, stärker detta antagandet att det faktiskt är fajans som åsyftas i citatet ovan.

Keramik och sidentyger visar alltså att kontaktzonerna varit enorma – från Brittiska öarna i väster till Kina i öster. De sfäriska kärle (fig. 9) från det historiska område som benämns Transoxanien (nuvarande Uzbekistan, Tadzjikistan, Turkmenistan) antyder att Rus sammanträffat med arabiska köpmän, kanske med de förutsättningar som beskrivs av Ibn Fadlan; "Ingen muslim kan driva handel i deras [turkarnas] land utan att först ha skaffat sig en gästvän, som han tar in hos. Han skänker honom från Islams länder en dräkt, och en slöja för hans hustru och litet peppar, hirs, russin och val-

nötter. När han kommer till gästvännen, slår denne upp ett tält åt honom och kommer med så mycket får han har råd till, så att muslimen kan slakta dem" (Wikander 1978:40, min markering). Detta skulle kunna tolkas som att det fanns lokala mellanhänder i de khazariska områden där handel bedrevs. Vi vet att khazarerna var drivna handelsidkare (fig. 10).

Generellt måste understrykas att mängden keramik från bysantinskt/orientaliskt område är mycket liten. Som framgår av analysen av keramik från det khazariska väldet och Kaukasus (Bäck manuskript 1) förefaller de skandinaviska kontakterna i första hand ha gått via, eller i många fall kanske bara till dessa områden. Här cirkulerade säkerligen redan stora mängder islamiskt och bysantinskt material som kunde säljas vidare. Möjligheten att de hjärtformade hängen som förekommer i relativt många Birkagravar är av khazariskt och inte islamiskt ursprung (Jansson 1978:397ff, 1989:610ff, fig. 23:8, 14, 15; Müller-Wille 1997:416, fig. 7A) aktualiseras på nytt i samband med att relationerna mellan orientalisk/islamisk respektive khazarisk keramik framträder (Bäck manuskript 1 och 2).

Förklaringar till den ringa mängden bysantinskt material i Birka torde i första hand kunna hänföras till kronologiska aspekter i kombination med de godstyper som identifierats. Från den tidiga bysantinska perioden finns relativt många exempel på bysantinsk keramik i Västeuropa men från 700-talet och framåt är uppgifterna om bysantinsk keramik mycket sparsamma. I dessa fall är det vanligen frågan om s.k. "coarse ware", dvs. amforor och andra typer av transport- och förvaringskärl (fig. 11–14). Vad gäller den finare keramiken (whitewares) från 700–900-talen har denna en stor

spridning inom det bysantinska imperiet men det finns inga belägg för att de finare vitgodsen haft spridning på de västeuropeiska marknaderna (Dark 2001:92). Detta innebär alltså att fynden från Birka är de första kända exemplaren av dessa godstyper i Västeuropa. Mönstret ändras åter under 1000- och 1100-talet då handeln förefaller att internationaliseras igen (Dark 2001 a.a.; Roslund 1997:288ff, 1998:49f och i denna volym). Frågan är om det handlar om en mer eller mindre internationell handel eller om det är andra faktorer som påverkar spridningsmönstret av keramik från östra Medelhavsområdet. Som framgår av analysen av keramiken från Birka förefaller emellertid kontaktområdet mycket stort även under 800- och 900-talet.

I anslutning till detta resonemang kan vi också konstatera att t.ex. större mängder bysantinska mynt börjar strömma in i landet samtidigt som Birka upphör att existera. Endast tio bysantinska mynt, varav det äldsta härrör från den s.k. Garnisonen, är funna i Birka. Det äldsta myntet, ett Theophilusmynt, är präglat 830/831 (Hedenstierna-Jonson & al 1998; Holmquist Olausson & Kitzler Åhfeldt 2002:16). Det äldsta identifierade myntet från Birkagrävningen (Basilios I) dateras till 868–870 (Rispling 2004:49) medan det äldsta kända från svarta jorden i sin helhet är av samma typ som Theophilusmyntet från Garnisonen. Det förekommer emellertid även senare bysantinska mynt från svarta jorden. De yngsta identifierbara är två mynt daterade till 914 (Leo VI/Alexander, Konstantin VII/Zoe) (Hammarberg, Malmer & Zachrisson 1989:61). Piltz menar (1998b:99) att den stora strömmen av bysantinska mynt in i Skandinavien sker under perioden ca 975–1070, dvs. efter det att Birka upphört

att existera som stad. Efter 900-talets mitt upphör även den inkommande strömmen av arabiska mynt.

Uppenbarligen sker något i relationerna/kontakterna mellan Skandinavien och Främre Orienten under 900-talets slutskede. Orsakerna till detta kan vara många men då förändringen är så påtaglig i det arkeologiska materialet går det inte att ignorera. Både lokalpolitiska förändringar i Ryssland och utvecklingen i Mälardalen måste tas med i en analys av möjliga förklaringar (Roslund 1997). För en ny och spännande bild av orsakerna till förändringar av handelsvägar och kontakter i Medelhavsvärlden fram till 900-talet se McCormick 2001, 2002. Det finns dock inte utrymme i denna artikel att ytterligare fördjupa sig i frågan. Som exempel på komplexiteten kan bara nämnas ytterligare en historiskt känd händelse som sammanfaller i tid, nämligen det khazariska väldets undergång på 960-talet (Koestler 1992:163; Werbart 1996:201, 1998:241, 2002:119). Med utgångspunkten att en stor del av de bysantinska föremålen i nuvarande Sverige kan vara av 'rysk' tillverkning antyder detta att de tidiga kontakterna gått via Ryssland, dvs den mellersta eller östra vägen, och att den västliga vägen tagits i bruk under Birkas senare skede. En förklaring till denna omläggning av färdvägarna söderut skulle vara att man ansett att oroligheterna i det khazariska riket gjort resorna genom Ryssland alltför farliga.

Referenser

- Ambrosiani, B. (red.) 1973. *Birka. Svarta jordens hamnområde. Arkeologisk undersökning 1970–1971*. RAÄ Rapport C1. Stockholm.
- Ambrosiani, B. & Gustin, I. 2003. Islamic links to Birka during the Viking Age. *Velikie volchiskie putie*. Red. R. N. Musin. Kazan.

- Andersson, E. 2003. *Tools for Textile Production from Birka and Hedeby. Excavations in the Black Earth 1990–1995*. Stockholm.
- Androushchuk, F. 2009. Some remarks on the social interpretation of swords and long-distance contacts during the Viking Age. *The martial society. Aspects of warriors, fortifications and social change in Scandinavia*. Red. L. Holmquist Olausson & M. Olausson. Stockholm.
- Birkeland, H. 1954. *Nordens historie i mid-delaldern etter arabiske kilder. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filoso. Klasse*. 1954. No. 2. Oslo.
- Bodin, P.-A. 1998. Förord. *Nestorskrönikan* (övers. G. Oxenstierna). Eslöv.
- Bäck, M. 1995. Importkeramiken i Birka. *META* 1995:1.
- Bäck, M. 1997. No Island is a Society – Regional and Interregional Interaction in Central Sweden during the Viking Age. *Visions of the past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*. Red. H. Andersson & al. Stockholm / Lund.
- Bäck, M. 2000. Tröghets- och motståndsfaktorer i mellansvensk vikingatid. Om distributionen av främmande föremål i centrala Sverige med utgångspunkt i Birka och dess omland. *Karmøyseminaret 1997*. Stavanger.
- Bäck, M. 2007. Mötets dynamik – tröghets- och motståndsfaktorer i mellansvensk vikingatid. *Gården, tingen, graven. Arkeologiska perspektiv på Mälardalen*. Red. J. Anund. Stockholm.
- Bäck, M. 2009. Vikingatida bebyggelse funnen utanför Birkas stadsvall. *Fornvännen*.
- Bäck, M. Manuskript 1. Pottery from the Black Sea region, Caucasus and the Khazar cultural sphere – including a survey of the distribution of pottery in the countryside of central Sweden (Bi I 20 A–D wares).
- Bäck, M. Manuskript 2. Pottery from the Eastern Mediterranean and the Near Orient – including a survey of the distribution of pottery in the countryside of central Sweden (Bi I 21 A–D wares).
- Bäck, M. Manuskript 3. Echoes from A Distant Shore – The Archaeology of Remotion. Regional and Interregional Interaction in The Mälars Valley ca 770–970.
- Bäck, M. & al. Manuskript. *Mellan byn och staden – Birkas och Björköns bebyggelse ur nya synvinklar. Amatörarkeologiska undersökningar 2005–2007. Uppland, Adelsö socken, Björkö. Arkeologisk undersökning*. Rapport UV mitt.
- Callmer, J. 1977. *Trade beads and bead trade in Scandinavia ca 800–1000 AD*. Bonn / Lund.
- Callmer, J. 1991. Beads as criterion of shifting trade and exchange connections. *Studien zur Sachsenforschung* 7.
- Dark, K. 2001. *Byzantine Pottery*. Stroud.
- Duczko, W. 1989. Vikingatida bysantinska metallsmücken i arkeologiska fynd från Skandinavien. *Bysans och Norden. Akta för Nordiska forskarkursen i bysantinsk konstvetenskap 1986*. Red. E. Piltz. Uppsala.
- Duczko, W. 1997. Byzantine Presence in Viking Age Sweden. Archaeological Finds and their Interpretation. *Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des. 8.–14. Jahrhunderts*. Band I. Nr 3, 1. Red. M. Müller-Wille. Stuttgart.
- Duczko, W. 1998. Viking Age Scandinavia and Islam. An archaeologist's view. *Byzantium and Islam in Scandinavia. Acts of a Symposium at Uppsala University, June 15–16 1996*. Red. E. Piltz. Jonsered.
- Evanni, L. 2009. Sundvedaskatten – en grav med oväntat innehåll. Uppland, Odensala socken, Rävsta 5:123, RAÄ 201:1. RAÄ UV mitt, rapport 2009:22.

- Fransson, U. & al (red.) 2007. *Cultural interaction between east and west. Archaeology, artefacts and human contacts in northern Europe*. Stockholm.
- Fuglesang, S. Horn. 1997. A Critical Survey of Theories on Byzantine Influence in Scandinavia. *Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des. 8.–14. Jahrhunderts. Band I*. Red. M. Müller-Wille. Stuttgart.
- Geijer, A. 1938. *Die Textilfunde aus den Gräbern. Birka III*. Stockholm
- Gustin, I. 2004a. Islamic Coins and Eastern Contacts. *Birka Studies. Eastern Connections Part Two: Numismatics and Metrology. Excavations in the Black Earth 1990–1995*. Red. B. Ambrosiani. Stockholm.
- Gustin, I. 2004b. *Mellan gåva och marknad. Handel, tillit och materiell kultur under vikingatid*. Lund.
- Günsenin, N. 1989. Recherches sur les amphores byzantines dans les musées turcs. Recherches sur la céramique byzantine. Acte du colloque organisé par l'école française d'Athènes et l'université de Strasbourg II. Red. V. Déroche & J. M. Spieser. *Bulletin de Correspondence Hellénique* Suppl. XVIII, Paris.
- Hammarberg, I. & al. 1989. *Byzantine coins found in Sweden*. Stockholm.
- Hedenstierna-Jonson, C. 2006. *The Birka Warrior – the material culture of a martial society*. Stockholm.
- Hedenstierna-Jonson, C. 2009. Rus', Varangians and Birka warriors. *The martial society. Aspects of warriors, fortifications and social change in Scandinavia*. Red. L. Holmquist Olausson & M. Olausson. Stockholm.
- Hedenstierna-Jonson, C. & Holmquist Olausson, L. 2006. *The Oriental Mounts from Birka's Garrison*. Stockholm.
- Hedenstierna-Jonson, C. & al. 1998. *Garnisonen II. Arkeologisk undersökning 1998. Uppland, Adelsö socken, Björkö RAÄ 35. Birkas befästning 5*. Arkeologiska forskningslaboratoriet vid SU. Otryckt rapport.
- Hernes, P. 1997. Storpolitik og vikingtog på slutten av 700-tallet. *Konflikt i forhistorien*. Red. I. Fuglestad & B. Myhre. AmS-Varia 30. Stavanger.
- Holmquist Olausson, L. 2001. Birkas befästningsverk – resultat från de senaste årens utgrävningar. *Birkas krigare*. Red. M. Olausson. Stockholm.
- Holmquist Olausson, L. & Kitzler Åhfeldt, L. 2002. *Krigarnas hus. Arkeologisk undersökning av ett hallhus i Birkas Garnison. RAÄ 35, Björkö, Adelsö sn., Uppland 1998–2000*. Arkeologiska forskningslaboratoriet Stockholms universitet, Rapport 4. Otryckt rapport.
- Hägg, I. 1974. *Kvinnodräkten i Birka*. Uppsala.
- Hägg, I. 1984. Birkas orientalska praktplagg. *Fornvännen*.
- Jansson, I. 1978. Ett rembeslag av orientalsk typ funnet på Island. Vikingatidens orientalska bälten och deras eurasiska sammanhang. *Tor* 17.
- Jansson, I. 1986. Gürtel und Gürtelzubehör vom orientalischen Typ. *Birka II. Systematische Analysen der Gräberfunde*. Red. G. Arwidsson. Stockholm.
- Jansson I. 1989. Wikingerzeitlicher orientalscher Import in Skandinavien. *Oldenburg – Wolin – Staraja Ladoga – Novgorod – Kiev. Handel und Handelsverbindungen im südlichen und östlichen Ostseeraum während des frühen Mittelalters. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Band 69*. Mainz.

- Jansson, I. 1999. "Oriental import" into Scandinavia in the 8th–12th centuries and the role of Volga Bulgaria. *Mezhdunarodnye svjazi, torgovyje puti i goroda srednego povolzhja IX–XII vekov. Materialy mezhdunarodnoj simpoziuma, Kazan, 8–10 sentjabrja 1998 g.* Kazan.
- Jonsson, K. 2001. Mynten – en fyndkategori som speglar Birkakrigarnas internationella kontakter. *Birkas krigare. Borgar och Befästningsverk i Mellansverige 400–1100 e. Kr.* Red. M. Olausson. Stockholm.
- Koestler, A. 1992. *Den trettonde stammen.* Övers. M. Eklöf. Stockholm.
- Larsson, A. 2007. *Klädd krigare. Skifte i skandinaviskt dräktskick kring år 1000.* Uppsala.
- Majko, V. V. 2001. On chronology of some types of Byzantine amphorae of South-Eastern Crimea. *Sea Trade in North Black Sea region.* Red. M. I. Gladkich. Kiev.
- McCormick, M. 2001. *Origins of the European economy. Communications and Commerce AD 300–900.* Cambridge.
- McCormick, M. 2002. New light on the 'dark ages'. How the slave trade fuelled the Carolingian economy. *Past and Present – a journal of historical studies.*
- Myhre, B. 1998. *The Early Viking Age in Norway. Ireland and Scandinavia in the Early Viking Age.* Red. H. B. Clarke & al. Dublin.
- Myhrman, M. 1995. *Vikingatida orientaliska beslag i Norrland.* C-uppsats, Institutionen för arkeologi, Stockholms Universitet. Otryckt uppsats.
- Müller-Wille, M. (red.) 1997. Rom und Byzanz im Norden. *Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des. 8.–14. Jahrhunderts. Band I. Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1997.* Nr 3,1. Stuttgart.
- Müller-Wille, M. 1997. Relations between Byzantium and the North in the Light of Archaeology. Some concluding remarks. *Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des. 8.–14. Jahrhunderts. Band I. Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1997.* Nr 3,1. Red. M. Müller-Wille. Stuttgart.
- Noonan, T. S. (with G. Rispling & R. Kovalev) 1997a. Viking-Age Dirham Hoards from Eastern and Northern Europe. *International Association of Professional Numismatists. Special Publication No 13.*
- Noonan, T. S. & Kovalev, R. K. 1997b. Prayer, Illumination, and Good Times: The Export of Byzantine Wine and Oil to the North of Russia in Pre-Mongol Times. *Byzantium and The North. Acta Byzantina Fennica.* Vol VIII 1995–1996.
- Noonan, T. S. 1998. Why the Vikings first came to Russia. *The Islamic world, Russia and the Vikings, 750–900. The numismatic evidence.* Red. T. S. Noonan. Aldershot.
- Parshina, E. A. 2001. Stamped Byzantine amphora of X century A. D. from Laspi. *Sea Trade in North Black Sea region.* Red. M. I. Gladkich. Kiev.
- Piltz, E. 1998a. *Byzantium and Islam in Scandinavia.* Acts of a Symposium at Uppsala University, June 15–16, 1996. Red. E. Piltz. Jonsered.
- Piltz, E. 1998b. Varangian companies for long distance trade. Aspects of interchange between Scandinavia, Rus and Byzantium in the 11th–12th centuries. *Byzantium and Islam in Scandinavia. Acts of a Symposium at Uppsala University, June 15–16 1996.* Red. E. Piltz. Jonsered.

- Rispling, G. 1990. The Volga Bulgarian imitative coinage. *Sigtuna Papers. Proceedings of the Sigtuna symposium on Viking-Age coinage 1–4 June 1989*. Red. K. Jonsson & B. Malmer. Stockholm.
- Rispling, G. 2004. Catalogue and Comments on the Islamic Coins from the Excavations 1990–1995. *Eastern Connections, Part Two: Numismatics and Metrology. Excavations in the Black Earth 1990–1995*. Red. B. Ambrosiani. Stockholm.
- Roslund, M. 1997. Crumbs from the Rich Man's Table. Byzantine Finds in Lund and Sigtuna c. 980–1260. *Visions of the past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*. Red. H. Andersson & al. Lund / Stockholm.
- Roslund, M. 1998. Kejslerligt vrakgods. Bysantinska föremål i Lund. *Kulturen*.
- Sperber, E. 2004. Metrology and Weights from the Excavations 1990–1995. *Eastern Connections, Part Two: Numismatics and Metrology. Excavations in the Black Earth 1990–1995*. Red. B. Ambrosiani. Stockholm.
- Stylegar, F.-A. 2009. Kaupangs omland og urbaniseringstendenser i norsk vikingtid. *Den urbane underskog. Strandsteder, utvekslingssteder og småbyer i vikingtid, middelalder og tidlig nytid*. Red. J. Bendalmo et al. Oslo.
- Werbart, B. 1996. Khazars or "Saltovo–Majaki Culture"? Prejudices about Archaeology and Ethnicity. *Current Swedish Archaeology* 4.
- Werbart, B. 1998. Archaeology and Cultural Identity. Russia – Crimea – Khazars. *New Archaeological Discoveries and Theories. Studia z Dziejów cywilizacji*. Warszawa.
- Werbart, B. 2002. *De osynliga identiterna. Kulturell identitet och arkeologi*. Umeå.
- Wikander, S. 1978. *Araber, vikingar, vāringar*. Stockholm.
- Zelenko, S. M. 2001. The shipwrecks of 9–11 centuries A. D. in Sudak bay. *Sea Trade in North Black Sea region*. Red. M. I. Gladkikh. Kiev.

Summary

Most of us know that Birka was a place with wide-ranging contacts. On the basis of extant finds, we can discern a range of contacts stretching geographically from the British Isles in the west to Tadjikistan or China in the east. The question is what character these transcontinental contacts may have had. We can assume that Northmen did not visit China on a regular basis, but that the communication took on other forms than the direct ones and took place in other locales than the points of origin.

The present paper discusses the character of the then present contacts, based mainly on extant finds of Oriental broadcloth and pottery from Birka. A revised picture of the settlement structure has become possible on the basis of new excavations performed between 2005 and 2007 in Björkö By and Grindsbacka. Such a large amount of pottery originating from the Black Sea or the eastern Mediterranean was found in Björkö By, that the amount of this material now supersedes any other extant material of this type of goods within the town of Birka. The first secular buildings not located in immediate proximity to the urban settlement to ever be located on Björkö were found at Grindsbacka. What does this tell us about internal restructuring and functional displacement within the Birka complex during an earlier and later phase of the Viking Age? This issue becomes pertinent since most of the above mentioned pottery dates back to the 10th century.

All in all, these findings indicate that we now must explore the structure and function of the settlement of the southern part of Birka. Is there a direct continuity between the Viking Age settlement and the medieval village?